

Emlékek Heller Farkas professzorról*

Rendkívüli öröm számomra, hogy Heller Farkas professzornak *A közgazdasági elméletek története* című tankönyvét újra megjelenni látom. Ezzel kiváló mű lesz hozzáférhető a mai közgazdák számára. A kötethez személyes emlékeim is fűződnek, mert kétszer szigorlatoztam e könyvből, és őszintén mondhatom, hogy tanulás közben élveztem is a művet. A dupla szigorlat nem bukásnak, hanem annak köszönhető, hogy e mű hatására doktori szigorlatom témájaként is a közgazdasági elméletek történetét választottam.

Nincs arra mód, hogy Heller Farkas tudományos karrierjét és érdemeit e helyen akár csak egész röviden is méltassam. Szerencsére már vannak, akik erre vállalkoztak, mint például Mátyás Antal, Sipos Béla, Oroszi Sándor és most Bekker Zsuzsa. Erőfeszítéseik ellenére azonban Heller Farkas életműve jórészt ismeretlen a mai közgazdászok körében. Pedig életútja rendkívül gazdag. A háború előtt Európában a legismertebb magyar közgazdász volt. Harminc évig a műegyetem tanszékvezető tanára, többször dékán, rektor. 1904-ben már huszoneves korában feltűnést keltő művel jelentkezett a határhaszon-elmélet témakörében, e témát munkássága során mindvégig gazdagította. Irodalmi tevékenysége azonban rendkívül szerteágazó. Egyidejűleg több tantárgyat is oktatott. Tankönyvet írt a közgazdaságtan, a pénzügytan, a szociálpolitika és az elmélet-történet körében egyaránt. Nemzetközi sikert aratott közgazdasági lexikonja. Nagy figyelmet szentelt mindvégig a közgazdasági elmélet és a gazdaságpolitika kapcsolatának, és még szélesebben a gazdaság és társadalom összetett viszonyának. Értékes dolgozatai jelentek meg az elmélet gyakorlati használhatóságáról és a közgazdaságtudomány etikai vonatkozásairól. Kár, hogy erről ma kevés szó esik.

Életpályájának egyenértékű része volt közéleti, társadalmi tevékenysége. Intézményes szerepet vállalt az MTA munkájában és a statisztikai, az érdekképviseleti, a versenypolitikai állami tevékenységben. Alelnöke volt a Magyar Közgazdasági Társaságnak (elnököknek olyan személyt választottak, akinek a társaság finanszírozásában jobb lehetőségei voltak), és 1925-től kezdve a Közgazdasági Szemle szerkesztőjeként a Szemlét az elmélet és gyakorlat tárgyalásának kiváló fórumává fejlesztette. Mindezek ellenére – vagy talán éppen ezért – 1948 után mellőzték és súlyosan megalázták. Az MTA gyakorlatilag kizárta, nem kapott tudományos fokozatot (még kandidátusit sem). 1955-ben hunyt el.

Heller professzor kiváló tanítványokat nevelt. 1947–1948-ban például magántanári előadásokat hallgathattam Kádas Kálmántól, Theisz Edétől a közgazdaságtan legújabb irányzatairól. Később sokat tanultam egy korábbi munkatársától: Mórotz Kálmántól, akivel a Tervhivatalban az ötvenes évek elején két évet egy szobában töltöttem.

Heller Farkas valamennyi előadását maga tartotta, sőt több száz hallgatót szóbeli vizsgán maga vizsgáztatott. A tanszék ehhez képest kicsi volt, 1947–1948-ban a professzoron kívül Kádas Kálmán adjunktusból, Nemény Vilmos tanársegédből, egy gyakornokból, egy adminisztrátorból és egy altisztból állt.

* Elhangzott *Heller Farkas: A közgazdasági elméletek története* című kötet (Aula, Budapest, 2001) be-mutatóján.

E könyvbemutató alkalom arra, hogy felidézsem emlékeimet egykori professzoromról, akinél közgazdaságtant, pénzügytant és elméletttörténetet egyaránt hallgattam. A meghívó utal arra, hogy Heller Farkasnak munkatársa is lehettem. A megjelölés kapcsán kissé úgy érzem magam most, 2001-ben, mint az 1896. évi millenniumkor felvonultatott veterán hadfi. Én is 48-as vagyok, bár természetesen 1948-ban voltam munkatárs, és most, 53 év után utolsó mohikánként lépek fel. Tanszéki kapcsolatunk sajnos nagyon rövidnek bizonyult, mert 1948 szeptemberében az új egyetem létrehozásakor a régi műegyetemi kart megszüntették.

Tanszéki működésem 1947-ben kezdődött, amikor odacsapódtam a tanszékhez, ma talán úgy mondanánk, hogy demonstrátorként, bár ez akkor semmiféle írásos megállapodást nem jelentett, még kevésbé fizetést. Alkalmazásomra csak a diploma júniusi megszerzése után nyílt mód, így három hónapig lehettem fizetett gyakornok. Munkám a tanév folyamán érdekes volt. Az ostrom alatt ugyanis a tanszék bombát kapott, és a könyvtár ennek nyomán két emelettel lejjebb kötött ki. Mikor odakerültem, a könyveket, illetve roncsaikat már összeszedték, de azok bizony törmelékek keverten, sokszor roncsoltan heverték a földön. A munka az volt, hogy a könyveket összeszedjük, leporoljuk, a roncsokat mély szomorúsággal kidobjuk stb. Különösen érdekesítőnek bizonyult a régi Közgazdasági Szemle visszamaradt példányainak rendezése, ahol az ívekben tárolt, össze nem fűzött részletekből kellett kitalálni, hogy melyik cikk melyik számhoz tartozhatott. Jó néhány érdekes, megmentett példányt ma is őrzök.

Milyen volt a professzor úr diákszemmel nézve? Előadásait élveztük – nem volt érces hangú szónok, de rendkívül gondolatgazdag, az összefüggéseket és eltérő véleményeket feltáró előadásokat tartott. Előadásaiban iróniát és személyes vonatkozásokat is tapasztalhattunk. Így például a luxusadók tárgyalásakor megjegyezte, hogy a kávé adója olyan magas, hogy az ember végül nem tudja, mit iszik: kávé vagy adót. Emlékezetes egy megjegyzése a nemzeti jövedelemről. Megemlítette, hogy több mint 20 éve tanítja a nemzeti jövedelmet, de számára ez mindaddig ködös fogalomnak tűnt, amíg a háború tönkre nem tette az országot. Most érti csak meg, hogy mit jelent az, ha a nemzeti jövedelem fele a korábbiak.

Professzori szobája a műegyetem központi épületében, a tanszék gyakorlatilag egyetlen termétől két emelettel lejjebb volt. A szoba berendezése mély benyomást tett a látogatóra. Nagyjából három egyenlő jelentőségű részből állt: az egyik a szerény bútorzat, a másik a könyvek tömege. Végül a harmadik: a festőien szétszórtan elhelyezett óriási tömegű üres szivardoboz. A szobát kellemes szivarfüst lengte be, ami a vizsgákon talán stimulálóan hatott. A vizsgák úgy folytak, hogy négy vagy öt széken helyet foglaltunk, majd a professzor úr feltett egy kérdést az első hallgatónak, és amikor az elakadt, akkor a professzor ránézett a sorban ülőkre, hogy ki tudja a választ kiegészíteni. Így aztán pénzügytan vizsgán a negyedik széken ülve, már a kiegészítésekből megéltem, új kérdést már nem kaptam. Nem volt mindig könnyű eligazodni a részletkérdéseken, mert olyan gondolatkörökben mozogtak, amelyekről sok fogalmunk nem volt. Így aztán a hallgatók közt az a mondás járta, hogy Heller Farkasnál nem nehéz vizsgázni, mert általában mindig ugyanazt a kérdést teszi fel, ez pedig így szólt: Találja ki, mire gondolok? Ezzel együtt nem volt szigorú vizsgáztató.

Azt ajánlom Önöknek, hogy Heller Farkas elméletttörténet-könyvének kiadását ne protokolláris eseménynek tekintsék, hanem olvassák azt.

2001. november

Hetényi István